

LIMITELE METODOLOGICE DE CERCETARE ÎN ANTROPOLOGIA RELIGIEI

Dina BARCARI

Rezumat

Antropologia a produs atât teorii despre religiile cunoscute, cât și anumite proprietăți ale religiei care cu timpul au devenit obiect de studiu și care au condus la formarea câmpurilor autonome de cunoaștere. Credințele, simbolurile, riturile, miturile și puterile sunt sacre sau religioase și sunt analizate în antropologia religiilor, chiar dacă, stricto sensu, sunt dincolo de sfera religiosului.

Introducere

Antropologia conferă conceptului de credință două statusuri. Primul întruchipează obiectele cercetate, al doilea identifică fenomenul mental. Studiul formelor sale observate de către antropologi în societățile exotice include descrierea credințelor prin limbajul local utilizat și dezvăluie singularitatea obiectelor. Din această perspectivă a și apărut dezbaterea asupra sferei comparative a conceptului de credință ca stare psihică, fie că

este specifică sau nu religiei. Dincolo de credință, antropologia mai analizează și mitologia religioasă a populațiilor non-occidentale. Istoricul W. Cantwell-Smith a distins între conceptul de *credință* și *mit religios*. În viziunea acestuia, *credința* este o „categorie religioasă fundamentală” [5].

Când vine vorba de restabilirea religiilor din punct de vedere istoric și evolutiv, antropologia oferă două versiuni diferite. Fie se prezintă printr-un amalgam de contribuții din filosofie, sociologie, istorie sau mitologie cu cele ale etnologilor, așa cum face B. Morris. În ideile sale regăsim „studii antropologice asupra religiei” [1] de la G.W.F. Hegel la Cl. Lévi-Strauss, amintind și de M. Weber, K. Marx și É. Durkheim, precum și de psihologii S. Freud și C.G. Jung. Fie, avem a doua perspectivă prin care domeniul antropologiei religiilor se restricționează la o tradiție academică foarte specifică și anume la studierea comparată a societăților non-occidentale și al sistemelor lor de credințe. În articolul de față voi aborda cea de-a doua perspectivă, așa cum considerăm că nu există o antropologie a religiilor fără o etnografie comparată.

Precizarea identității domeniului de studiu ales aici ar presupune și clarificarea în prealabil a ceea ce se înțelege prin *antropologie*. Dar, așa cum antropologia a fost definită în mai multe surse bibliografice, ne-am concentrat pe descrierea domeniului *antropologia religiei*.

Antropologia religiei, în comparație cu alte domenii social-umaniste (etnologia, istoria, sociologia religiilor), încearcă să înțeleagă dincolo de faptele religioase prin care omul creează un întreg simbolism al *supranaturalului* sau al *sacruului*. Scopul principal al antropologiei religiei este descrierea diferenței dintre simbolurile sacruului de alte tipuri de simbolism. Ca să mă eliberez de etnocentrism, de fiecare dată voi începe cu definirea și clasificarea sistemului binar *sacru* și *profan*. Procedez asemeni sociologului francez E. Durkheim.

Antropologia religiei s-a format ca domeniu prin secolul al XIX-lea. Primele studii s-au referit la originea, evoluția și esența religiei. O astfel de abordare o întâlnim în lucrările lui L.H. Morgan, E.B. Tylor și J.G. Frazer.

Astăzi vorbim despre antropologia religiei ca un domeniu al antropologiei sociale care studiază instituțiile religioase ca parte componentă a structurilor sociale. Totuși, întâlnim și centre de cercetare prin care antropologia religiei se manifestă ca un domeniu separat de antropologia socială. În acest caz, religia este studiată în două dimensiuni: sincronică, ca ansamblu sau sistem coerent de gânduri, afecte și gesturi; și diacronică, ca un întreg care se modifică și care se schimbă. În primul caz, antropologul oferă modele; în celălalt caută, dacă nu legi, măcar procese

generale, precum cele de reechilibrare a religiosului în raport cu restul vieții sociale.

Etnologia religiei și antropologia religiei

Ar fi vreo distincție dintre etnologia religiei și antropologia religiei? Încerc în următoarele rânduri să identific aceste diferențe prin oferirea unor caracteristici pentru ambele domenii.

Etnologia religiei analizează diversitatea credințelor sau a practicilor religioase ale etniilor și relațiile dintre ele. Sunt deduse următoarele caracteristici ale domeniului:

- analiza concretului, discursul despre zei și riturile pentru a intra în comunicare cu aceștia;
- devine comparativă prin care urmează un curs inductiv;
- trece de la particular la general (totuși, analiza se localizează într-o zonă culturală, la un anumit tip de religie, cum ar fi de exemplu cea animistă sau politeistă).

În schimb, antropologia religiei este mai interesată de om, mai mult decât de etnie. Așa cum menționa și Cl. Levi-Strauss în lucrarea *Antropologia structurală* [2], datele etnologice îi servesc antropologiei numai ca să definească culturile care sunt opera omului, legile generale ale *homo religios*-ului. În așa mod, etnologia religiei este o bază pentru antropologie. Pe lângă aceasta, o contribuție esențială o au și științele biologice, psihologice și sociologice. Evidențiez interdisciplinaritatea pentru a evita tendința de a transforma antropologia religiei într-o componentă a sociologiei (sau cum unii cercetători preferă să o numească – antropologia socială). Totuși, cum menționează M. Spiro, antropologia socială studiază rolul religiei în societate, dar nu religia însăși. Desigur că este recunoscută funcționalitatea religiei în societate, dar tind să studiez omul ca cel care construiește lumea simbolică.

Am început cu analiza acestui domeniu, așa cum antropologia religiei studiază faptul religios (practici, rituri, mituri, texte sacre, doctrine) din cadrul fiecărei tradiții religioase. După cum specific în continuare, faptul religios a fost cercetat în lucrările lui E. Tylor (care expune ideile lui J.G. Frazer despre trecerea faptului religios prin trei etape: magie, religie, știință), E. Durkheim (religia este o emiterie a societății), M. Mauss (studiază setul de credințe, practici și organizare a unei comunități religioase), Cl. Levi-Strauss (redă teoria structuralistă despre fenomenul religios), M. Augé (originea principiilor, miturilor, reprezentărilor, ritualurilor întâlnite în fenomenele religioase), R. Girard (care studiază diverse tematici legate de religie). Datorită acestor lucrări proeminente, în

antropologia religiei identificăm câteva concepte de bază care sunt definite: magie și religie, sacru și profan, tabu-uri, riturile, miturile, conceptul de credință, personalități religioase și carisma, șamanism și posesie.

Intersecția dintre epistemologie și antropologia religiei

Faptele religioase susțin că sunt fundamentul înțelegerii lumii. Faptul religios determină relația omului cu Ființa sa. În viziunea lui M. Eliade [4], religia (relația dintre om și sacru) este consubstanțială cu societatea umană. Prin urmare, religia presupune următoarele caracteristici redate în figura 1:

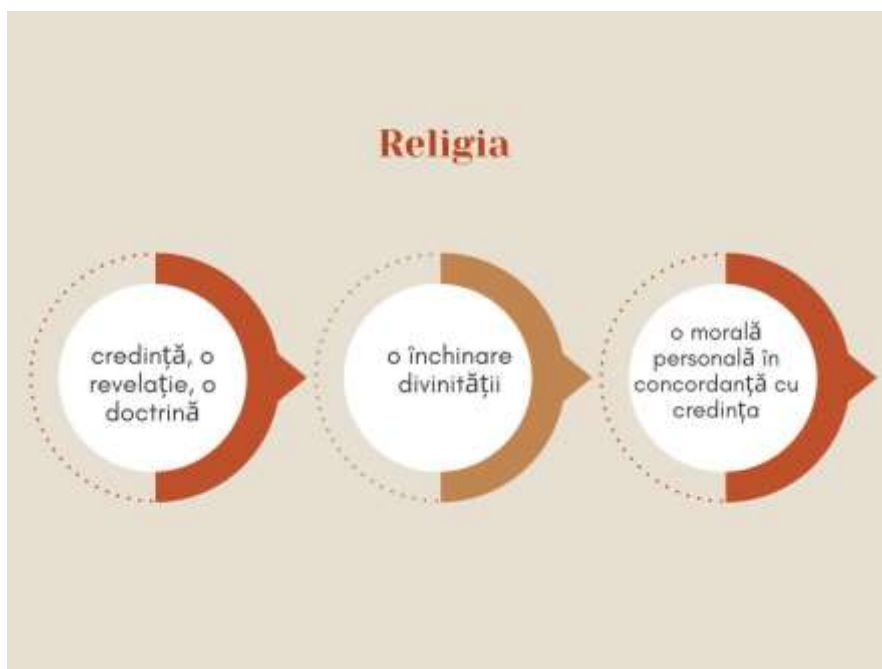

Fig. 1. Caracteristici de bază ale religiei

De exemplu, atunci când vorbim despre hinduism, îl descriem nu ca o religie, ci ca religii constituite din multitudinea de școli filosofice indiene.

De fapt, manifestările clasice ale religiilor, precum miturile, riturile (ritualurile) sau practicile cultelor oficiale nu sunt singurul domeniu de investigație. Sub influența antropologiei, P. Gerbet a lărgit domeniul său de studiu prin includerea credințelor și practicilor, precum și a modului de funcționare a religiei/instituțiilor religioase. Antropologia religiei nu prioritizează anumite concepte. Astăzi ne ciocnim cu interpretarea

interdisciplinară a termenilor de rit, ritual, simbol etc. O astfel de relație antropologia o are cu domeniul comunicării.

Dacă vorbim despre rit, atunci abordăm mai multe idei ale antropologilor anilor 1970-1980. E. Leach și V. Turner credeau că ritul este o comunicare expresivă și simbolică. D. Sperber concepea ritul ca un mecanism cognitiv care explică contextul social. Această abordare nu este reciprocă. Astfel, ritul este înțeles ca un act de comunicare și devine o actualizare a mitului. Modul său de exprimare nonverbal l-a apropiat de actul artistic care construiește un discurs al misterelor. În funcție de pozițiile și cunoștințele sociale ale actorilor (emițătorul și receptorul) și ale spectatorilor ritului, el dă simbolurile ca adevărate într-un moment și false într-un alt moment al ceremoniei, dezvăluind și ascunzând constant sensul lumii, sensul existenței umane care este mai mult sau mai puțin subiectul tuturor riturilor.

Când vorbim despre antropologia religiei, stabilim un anumit număr de premise care îi reduc considerabil din valoarea generică. În primul rând, amintim de secolul al XX-lea când antropologia s-a distanțat prin teoriile și sintezele sale de istoria religiei confessionale. Totuși, după cum remarcă și C. Blanckaert, unele cercetări contemporane desfășurate în Africa încă mai au specificul de antropologie activistă. Cercetările din Africa nu sunt unice, astfel de abordări mai întâlnim și la antropologii australieni sau cei din America Latină. Acest fapt se explică prin obstacolele și greutatea cu care se confruntă comunitatea studiată și implicarea activă a antropologului în rezolvarea problemelor sociale.

Condiția principală de dezvoltare a antropologiei este intersecția sa cu epistemologia. Faptul de a atribui antropologiei ceva conduce la specializarea instrumentelor sale de interpretare prin care se analizează specificul și diferențele în detrimentul identităților. Acest lucru are consecințe grave pentru o disciplină științifică care recunoaște abordarea comparativă ca una din principalele metode de analiză.

Care sunt granițele epistemologice sau metodologice exacte care ar defini antropologia religiilor? Este cel puțin atât obiectul – *religia* – cât și cadrul analitic al dezbaterilor din acest domeniu. Așa cum remarcă D. Sperber, consens îi oferă antropologiei nu epistemologia și nici metoda de cunoaștere pe care o dezvoltă, ci o susținere cvasi comunitară a identității disciplinei date. Începând cu sfârșitul secolului al XX-lea, etnologii au început să studieze religia în dependență de contextul geografic și cultural (mai ales a societăților exotice), în același timp antropologia s-a caracterizat (în comparație cu etnologia) prin identificarea metodelor de investigare și a teoriilor prin care se vor analiza societățile non-occidentale.

Antropologia religiei, astfel o putem defini atât într-un mod *generic* (ca tip de cunoaștere distinctiv), cât și *genealogic* (ca tip de cunoaștere prin modele și teorii). O retrospectivă generală a abordării antropologiei religiei regăsim în lucrarea lui E. Evans-Pritchard *Theories of Primitive Religion*. Prin această lucrare antropologul a revizuit setul de teorii ca obiect primar al antropologiei. Desigur că din acel moment au apărut o serie de contribuții etnografice prin care sunt identificate abordările antropologiei religiei și mai puțin din cele în care se regăsește explicația acestor teorii.

Remarcăm și contribuția lui Cl. Geertz care definește „religia ca sistem cultural” [3]. În tradiția anglo-saxonă găsim lucrarea *Gods and Rituals: Readings in Religious Beliefs and Practices* editată de J. Middleton în 1974. Textul cuprinde referințe ale acelei perioade și constituie un corpus de teorii, colecții de lucrări etnografice despre sisteme religioase, funcții ale religiei și ideologii.

Concluzie

Antropologia religiei, așa cum am remarcat și anterior, este un domeniu relativ nou printre alte discipline academice (a doua jumătate a secolului al XIX-lea). Unul din primii promotori a fost R. Bastide care a contribuit în măsură mică asupra dezvoltării domeniului. La început s-a reflectat științific asupra unor probleme false. Odată cu lucrarea lui E. Durkheim din anii 1910-1912, *Formele elementare ale vieții religioase*, situația s-a schimbat. Sunt câteva caracteristici care explică evoluția ulterioară a antropologiei religiei:

- căutarea originilor istorice. Definind religia ca una dintre formele sociale ale universului, aceasta se naște odată cu primele urme ale umanității?;
- obiectul de studiu devine natura umană: omul este sau nu de esență religioasă?;
- interesul față de evoluționism: apare religia înainte sau după magie?.

Recunoaștem că aceste dezbateri din lucrarea lui E. Durkheim au avut două consecințe pozitive asupra viitorului antropologiei religiei. Pe de o parte, au contribuit la stabilirea acesteia ca subiect de studiu în sine. Faptul religios este în prezent cel mai analizat în antropologie alături de faptele de organizare și structuri sociale. Pe de altă parte, a introdus în definiția religiei noțiunea de limită.

De fapt, și R. Bastide și E. Durkheim au atras atenția asupra a două granițe stabilite în procesul de studiere a faptului religios. Prima ține de fenomene ca magia, sacrul, iar a doua cuprinde dimensiunea umană și socială a fenomenului religios. O multitudine de teorii au căutat să

stabilească una sau alta dintre aceste două limite. După P. Mercier, le putem clasifica în patru grupuri:

- *religia ca tendință umană profundă*. Cultul religios este înțeles aici ca o manifestare culturală a unui mecanism psihologic sau a unei structuri psihanalitice a individului. S. Freud explică expresia socială ca un instinct religios al ființei inteligente. Ritul religios (printre altele) ar rezolva o anxietate de aceeași natură cu cea provocată de relația părinte-copil.

Cu toate acestea, A. Kardiner prin teoria etnologică distinge instituțiile primare de cele secundare. Instituțiile primare (organizarea familiei, sistemul economic, obiceiurile și valorile morale, sistemul educațional) modelează ceea ce autorul numește personalitatea de bază a viitorului adult. Este o personalitate constrânsă împotriva căreia individul va reacționa eliberându-și imaginația în crearea de ideologii și mituri religioase sau chiar în povești și legende populare. Într-un fel, religia este definită ca proiecție la nivel simbolic, atât a experienței empirice a individului, cât și a nevoilor de bază ale naturii psihologice umane. Astăzi în antropologie nu se mai revine la teoria propusă de A. Kardiner așa cum explicarea vieții sociale prin psihologia individuală împiedică trecerea de la ontogeneză la filogeneză.

- *religia ca element fundamental al societății*. S-au analizat fenomenele religioase prin excluderea elementului care le unește într-un sistem de credințe și practici.

Observăm această tentativă la G. Frazer care vorbește despre moartea zeității pentru renașterea plantelor conform ciclului calendaristic. Sau viziunea lui W. Schmidt despre faptul că toate religiile sunt o versiune ale unui monoteism „primitiv” (numit și difuzionism). Ideile acestor autori astăzi sunt depășite, însă cercetătorii contemporani au atras atenția la noțiunea de zeități ca o ființă supremă și la noțiunea de fertilitate ca un aspect ireductibil al oricărui cult religios.

- *religia ca primă fază a umanității*. Din această perspectivă evolutivă vorbim despre magia analizată de G. Frazer sau despre monismul analizat de H. Spencer. În acest curs de idei, E.B. Tylor propune teoria animismului pe care o explică ca o forță vitală, ca o energie, ca un *anime*. Această noțiune există atât în religia iudeo-creștină (sufletul), cât și în filosofia greacă. Pare, totuși, recunoscut ca un principiu vital, spre deosebire de spiritele și geniile ale căror culte sunt ferm stabilite.

Această teorie a fost criticată de R. Marett. În viziunea acestui autor, omul din motive culturale atribuie suflet obiectelor. Însă el selectează

aceste obiecte. Astăzi, animismul a dispărut practic din literatura etnologică.

- *religia îndeplinește o funcție socială*. Teoriile funcționaliste vor reînnoi în mod durabil studiul faptelor religioase în două moduri diferite. Astfel, se îndepărtează de evoluționism, difuzionism și naturalism.

Bibliografie:

1. Brian Morris, *Anthropological Studies of Religion*, Cambridge University Press, 1987
2. Claude Levi-Strauss, *Antropologia structurală*, București: Editura Politică, 1978, -518 p.
3. Clifford Geertz, *Religion as a Cultural System*, in *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, edited by M. Banton. ASA Monographs 3. London: Tavistock Publications. 1966, pp. 1–46.
4. Mircea Eliade, *Sacru și Profan*, București: Humanitas, 2019, -168 p.
5. W. Cantwell-Smith, *Religious Diversity: Essays*, HarperCollins, 1979.

Date despre autor:

Dina BARCARI, antropolog, lect. univ.

Departamentul Științe socio-umane, Facultatea Calculatoare, Informatică și Microelectronică, Universitatea Tehnică a Moldovei

Email: dina.barcari@ssu.utm.md